

Вікторія Тернавська,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри конституційного права

Навчально-наукового інституту права та
психології

Національної академії внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2102-619X>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Права та свободи людини і громадянина становлять зміст конституційно-правової політики кожної цивілізованої держави, вони мають бути конкретними та забезпеченими гарантіями реалізації і захисту. Сьогодні це питання актуалізується в аспекті військової агресії Російської Федерації проти України, внаслідок якої постраждали мільйони українських громадян. У системі гарантій прав людини вирізняють загальні і спеціальні гарантії, де особливе значення мають організаційно-правові (інституційні) гарантії, зокрема інституція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та правозахисні громадські організації, які здійснюють правозахисну діяльність на національному і міжнародному рівнях. Результатом цієї спільної правозахисної діяльності є періодичне звільнення з російського полону українських військових, повернення з території Російської Федерації і тимчасово окупованих територій незаконно утримуваних цивільних громадян України та насильно вивезених українських дітей. Робиться висновок, що незважаючи на ефективну роботу державних і недержавних інституцій, одним із важливих завдань конституційно-правової політики на сьогодні є удосконалення всього механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, де одним із важливих елементів є гарантії захисту.

Ключові слова: конституційно-правова політика; правовий статус людини і громадянина; організаційно-правові гарантії захисту; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; правозахисна організація.

Ternavska V.

Organizational and legal guarantees for protection of human rights in the context of the constitutional and legal policy of Ukraine

The rights and freedoms of man and citizen constitute the content of the constitutional and legal policy of every civilized state; they must be specific and provided with guarantees of implementation and protection. Nowadays, this issue is actualized in the context of the Russian Federation's military aggression against Ukraine, in result of which millions of Ukrainian citizens are affected. There distinguished general and special guarantees in the system of human rights guarantees, where organizational and legal (institutional) guarantees have the particular importance, since the only embodying the rights and freedoms in normative legal acts does not guarantee a person the possibility of implementing and effectively protecting all these rights and freedoms. Organizational and legal (institutional) guarantees are statutory defined state and non-state institutions that protect human and civil rights and freedoms at the national and international levels by jurisdictional and non-jurisdictional means. It is asserted that the most efficient institutions in the system of organizational and legal guarantees are the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine as well as advocacy, mediation and human rights NGOs as independent institutions that carry out human rights activity both at the national and international levels. This joint action results to the periodic releasing the Ukrainian military personnel from Russian captivity, returning illegally detained civilians and forcibly removed Ukrainian children from the territory of the Russian Federation and temporarily occupied territories. It is concluded that despite the effective work of state and non-state institutions there remained some issues that can be resolved exclusively through the courts, in particular, the protection of the human dignity of Ukrainian citizens. Thus, one of the significant tasks of current constitutional and legal policy is to improve the entire mechanism for ensuring the rights and freedoms of man and citizen, where one of the important elements is the guarantees for protection.

Keywords: constitutional and legal policy; legal status of man and citizen; organizational and legal guarantees for protection; Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine; human rights organization.

Постановка проблеми. Права та свободи людини і громадянина становлять зміст конституційно-правової політики кожної цивілізованої держави, визначають гуманістичний вектор міжнародної політики співіснування та подальшої співпраці міжнародного товариства у XXI ст. Права і свободи мають бути конкретними та забезпеченими, що зумовлює необхідність викладати їх не просто як вид можливої та дозволеної поведінки, наприклад, кожен має право на повагу до його гідності згідно з частиною першою статті 28 чинної Конституції України. Визначаючи права і свободи, потрібно також указувати на їх охорону, захист, забезпечення, гарантування чи відтворення державою [1, с. 88]. Як слушно зауважують українські правознавці, «права людини, не підкріплені засобами їхньої реалізації та захисту, припиняють бути правами, перетворюючись у декларації» [2, с. 181]. Відповідно, гарантії реалізації та захисту прав і свобод є важливим елементом конституційно-правового статусу особи, а також тим чинником, що вказує на реальний стан правової державності, верховенства права та законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гарантій прав і свобод людини і громадянина висвітлювалося в різних аспектах у працях А. Колодія, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, Н. Оніщенко, Ю. Барабаша, О. Майданник, Л. Богачової, В. Лук'янець-Шахової та інших українських правознавців. Однак, сьогодні питання гарантій захисту прав людини актуалізується в аспекті військової агресії Російської Федерації проти України, внаслідок якої мільйони українських громадян змушені були покинути свої домівки, втратили роботу і сталий дохід, соціальні зв'язки, у тому числі родинні. Крім того, кількість загиблих серед цивільного населення зростає щомісяця. Так, за даними Управління Верховного комісара з прав людини у період з 24 лютого 2022 року по 31 березня 2025 року в Україні загиблих серед цивільного населення щонайменше 12 910 людей, у тому числі 682 дитини, та майже 30 700 людей отримали поранення [3]. В цілому, ступінь і характер втрат є різним для кожного, а тому кожна постраждала від збройної агресії особа потребує індивідуального підходу та тієї допомоги, що гарантована для осіб з певним правовим статусом [4, с. 332–333].

Метою статті є дослідження гарантій захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій доктрині категорія «гарантії прав людини» визначається як «система загальних і спеціальних юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень» [5, с. 53]. До загальних гарантій відносять політичні, соціально-економічні, ідеологічні, культурні, які створюють відповідні належні умови для практичної реалізації конкретних прав і свобод. Спеціальні (юридичні) гарантії – це визначені в законах та інших нормативно-правових актах правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються та захищаються права і свободи людини і громадянина. Однак закріплення в Основному Законі держави основних прав і свобод та конкретизація їх змісту у нормативно-правових актах ще не гарантує особі можливість реалізації та ефективного захисту всіх цих прав і свобод. Саме тому Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу) зазначив, що конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації, оскільки їх відсутність нівелює сутність конституційних прав і свобод, що призводить до їх суто декларативного характеру, неприйнятного для правової держави [6].

Організаційно-правові гарантії, за визначенням В. Федоренка, це передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, які уповноважені організовувати та здійснювати юридичне забезпечення, реалізацію, охорону та захист свободи людини і громадянина. До таких інституцій правознавець відносить народ України; територіальні громади; органи державної влади і місцевого самоврядування, їх посадові й службові особи; політичні партії; громадянське суспільство і його інститути; громадян України [7, с. 262].

На нашу думку, організаційно-правові (інституційні) гарантії – це визначені в нормативно-правових актах державні та недержавні інституції, які здійснюють на національному та міжнародному рівнях захист прав і свобод людини і громадянина юрисдикційними та неюрисдикційними способами (в цивільному праві форми). Однак, якщо гарантії реалізації окремих прав і свобод сьогодні зумовлені таким об'єктивним фактором, як воєнний стан, то гарантії захисту не можуть, на нашу думку, залежати від жодних обставин. Так, відповідно до статті 55 Конституції України права та свободи людини і громадянина захищаються судом; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України; кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів між-

народних організацій, членом або учасником яких є Україна [8]. Крім того, незалежними інституціями, які здійснюють ефективний захист прав людини є адвокатура, медіація, правозахисні громадські організації.

З усіх зазначених вище правозахисних інституцій найбільш ефективною виступає, виходячи з аналізу статистичних даних, інституція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Це можна пояснити і більш швидшою процедурою вирішення конкретного питання, і високим рівнем довіри громадян до судової системи України. Ефективність діяльності Уповноваженого слід розглядати на двох рівнях – національному та міжнародному. Так, за період роботи Секретаріату Уповноваженого з липня 2022 року по липень 2025 року в умовах повномасштабної війни було розглянуто понад 330 тис. звернень громадян, які перебувають в Україні і також за кордоном; проведено 12 тис. моніторингових візитів та відвідувань різних установ на предмет додержання прав людини; надано 11 тис. позицій до проєктів нормативно-правових актів, які спрямовані на поліпшення правового положення людини і громадянина в Україні; підготовлено понад 18 тис. рекомендацій органам влади та місцевого самоврядування щодо усунення порушень прав людини та забезпечення умов для реалізації громадянами їх законних прав і свобод [9]. Серед недержавних інституцій можна відзначити Харківську правозахисну групу, яка вже протягом тридцяти років здійснює активно захист прав і свобод громадян, безкоштовно надаючи юридичні консультації та здійснюючи в окремих випадках представництво в суді, маючи також практичний досвід роботи з ЄСПЛ.

Велика робота проводиться і на міжнародному рівні щодо захисту українських громадян, постраждалих від російської військової агресії. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець відповідає за реалізацію Пункту 4 Української Формули миру, який передбачає звільнення українських військовополонених, незаконно утримуваних цивільних осіб і повернення незаконно вивезених українських дітей. З метою реалізації зазначеного пункту у 2024 році було створено Робочу групу при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими, до якої увійшли Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Офіс Генерального прокурора, СБУ, представники громадських організацій. Серед основних завдань Робочої групи можна відзначити координацію зусиль на рівні ООН та інших міжнародних організацій; адвокацію, яка включає розширення переліку майданчиків, що можуть використовуватися для обговорення повернення громадян до України; роботу над ідентифікацією місць утримання та переміщення українських громадян, які утримуються на території Російської Федерації і тимчасово окупованих територіях; безпосередній доступ та механізм повернення українських громадян тощо [10]. Уповноважений долучився до організації Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, метою якої є забезпечення всебічного захисту прав людини та сприяння поверненню дітей, які були незаконно вивезені. Крім того, Уповноважений ініціював і долучився до створення Міжнародної платформи для звільнення цивільних осіб, незаконно утримуваних Російською Федерацією, задля забезпечення повного захисту прав людини та сприяння звільненню громадян, які перебувають у полоні.

Серед останніх заходів слід відзначити роботу, проведену Секретаріатом Уповноваженого на десятому засіданні Діалогу з прав людини між Україною та ЄС 5 червня 2025 року, під час якого обговорили порушення міжнародного права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права внаслідок агресії Російської Федерації проти України. Зокрема, під час цього засідання Представник Уповноваженого з міжнародного співробітництва та європейської інтеграції доповів, що Російська Федерація продовжує вчиняти злочини: примусово переміщує та депортує українських дітей, атакує цивільну інфраструктуру, здійснює фіктивні судові процеси щодо українських військовополонених [11]. За результатами цього міжнародного заходу готуються операційні висновки, спрямовані на повернення українських дітей в Україну та на запобігання будь-яким порушенням прав людини.

Велика робота проводиться і громадськими правозахисними організаціями на міжнародному рівні. Так, Комісар Ради Європи з прав людини опублікував у липні 2025 року спеціальний Меморандум щодо елементів прав людини для миру в Україні, в основу якого лягли аналітичні матеріали українських правозахисних організацій щодо звільнення цивільних осіб, які незаконно утримуються Російською Федерацією. Зокрема, положення Меморандуму містять елементи Стратегії звільнення цивільних, розроблену Центром громадянських свобод [12].

У цілому, результатом спільної роботи органів державної влади України з неурядовими організаціями за посередництва міжнародних партнерів є періодичне звільнення з російського полону українських військових, повернення з території Російської Федерації та тимчасово окупованих територій незаконно утримуваних цивільних громадян України та насильно вивезених українських дітей. Зокрема, станом на липень 2025 року в рамках обміну в Україну повернуто 5757 військовополонених, 294 цивільних заручників, 1378 дітей [13].

Висновки. Незважаючи на ефективну роботу державних і недержавних інституцій, залишаються питання, які можуть бути вирішені виключно в судовому порядку, зокрема, захист людської гідності українських громадян, які пройшли через фільтраційні табори, зазнавши не лише фізичного насилля, але і психологічного тиску та морального приниження. Однак саме питання захисту людської гідності є найбільш складним та потребує дієвого механізму, що не залежатиме від бажання держави-агресорки виконувати рішення національних і міжнародних судових інституцій. Таким чином, одним із важливих завдань конституційно-правової політики на сьогодні є удосконалення всього механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, де одним із важливих елементів є гарантії захисту.

Список використаних джерел

1. Колодій А. М., Тернавська В. М., Колодій О. А. Модернізація Конституції України – головний напрям правотворчої діяльності в умовах післявоєнного відновлення. *Нове українське право*. 2024. № 1. С. 83–92.
2. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
3. ООН: В Україні загинуло щонайменше 13 тисяч цивільних. *DW*. 08.04.2025. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-z-pocatku-vtorgnenna-rf-v-ukraini-zaginulo-sonajmense-13-tisac-civilnih/a-72179370> (дата звернення: 25.08.2025).
4. Тернавська В. М. Правовий статус осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України (конституційно-правовий аспект). *Альманах права*. 2022. Випуск 13. С. 332–339.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. Х.: Право, 2017. 952 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 25.08.2025).
7. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Офіс Омбудсмана виконує важливу місію – захист прав людини. *Омбудсман України*. 01.07.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/ofis-ombudsmana-vikonuye-vazhlivu-misiyu-zahist-prav-lyudini (дата звернення: 26.08.2025).
10. Перше засідання Робочої групи щодо 4 пункту Формули миру, яке стосується звільнення всіх полонених і депортованих. *Омбудсман України*. 27.02.2024. URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/pershe-zasidannya-robochoyi-grupi-shchodo-4-punktu-formuli-miru-yakij-stosuyetsya-zvlnennya-vsikh-poloneni-h-i-deportovani-h (дата звернення: 25.08.2025).
11. Відбулося десяте засідання Діалогу з прав людини між Україною та ЄС. *Омбудсман України*. 06.06.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vidbulosya-desyate-zasidannya-dialogu-z-prav-lyudini-mizh-ukrayinoyu-ta-yes (дата звернення: 25.08.2025).
12. Комісар Ради Європи з прав людини у своєму меморандумі використав Стратегію звільнення цивільних, розроблену Центром громадянських свобод. *Центр громадянських свобод*. 14.07.2025. URL: <https://ccl.org.ua/news/komisar-rady-evropy-z-prav-lyudyny-u-svoyemu-memorandumi-vykorystav-strategiyu-zvlnennya-czyvilnyh-rozroblenu-czentrum-gromadyanskyh-svobod/> (дата звернення: 24.08.2025).
13. Україна повернула з полону понад 5750 українців, з яких майже 300 цивільних – Лубінець. *Дзеркало тижня*. 02 липня. 2025. URL: <https://zn.ua/ukr/war/ukrajina-povernula-z-polonu-ponad-5750-ukrajintsiv-z-jakikh-majzhe-300-tsilni-lubinets.html> (дата звернення: 27.08.2025).

References

1. Kolodiy A. M., Ternavska V. M., Kolodiy O. A. (2024). Modernizatsiia Konstytutsii Ukrainy – holovnyi napriamok pravotvorchoi diialnosti v umovakh pislavoiennoho vidnovlennia [Modernization of Ukraine's Constitution – the main direction of law-making activity in the conditions of post-war recovery]. *Nove ukrainske parvo – New Ukrainian Law*, 1, 83-92 [in Ukrainian].

2. Koziubra, M. I. ta in. (2021). *Konstytutsiine pravo: pidruchnyk [Constitutional Law: Textbook]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
3. OON: V Ukraini zahynulo shchonaimenshe 13 tysiach tsyvilnykh [UN: At least 13,000 civilians killed in Ukraine]. *DW*. 08.04.2025. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/oon-z-pocatku-vtorgnenna-rf-v-ukraini-zaginulo-sonajmense-13-tisac-civilnih/a-72179370> [in Ukrainian].
4. Ternavska, V. M. (2022). Pravovyi status osib, postrazhdalyykh vnaslidok viiskovoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy (konstytutsiino-pravovyi aspekt) [Legal status of persons affected by the Russian Federation's military aggression against Ukraine (constitutional and legal aspects)]. *Almanakh prava – Almanac of Law*, 13, 332-339 [in Ukrainian].
5. Petryshyn, O. V. ta in. (2017). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. T. 3 : Zahalna teoriia prava [Great Ukrainian Legal Encyclopaedia. Volume 3: General Theory of Law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Troyan Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (case on the equality of parties to court proceedings)]* vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-rp/2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> [in Ukrainian].
7. Fedorenko, V. L. (2016). *Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Constitutional Law of Ukraine: text-book]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Ofis Ombudsmana vykonuie vazhlyvu misiyyu – zakhyt prav liudyny [The Ombudsman's Office fulfils an important mission – the protection of human rights.]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. 01.07.2025. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/news_details/ofis-ombudsmana-vikonuye-vazhlyvu-misiyyu-zahist-prav-lyudini [in Ukrainian].
10. Pershe zasidannia Robochoi hrupy shchodo 4 punktu Formuly myru, yake stosuietsia zvilnennia vsikh polone-nykh i deportovanykh [First meeting of the Working Group on Point 4 of the Peace Formula, which concerns the release of all prisoners and deportees]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. 27.02.2024. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/news_details/pershe-zasidannya-robochoyi-grupi-shchodo-4-punktu-formuli-miru-yakij-stosuyetsia-zvilnennya-vsih-polonenih-i-deportovanih [in Ukrainian].
11. Vidbulosia desiate zasidannia Dialohu z prav liudyny mizh Ukrainoiu ta Yes [The tenth meeting of the Human Rights Dialogue between Ukraine and the EU took place]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. 06.06.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vidbulosya-desyate-zasidannya-dialogu-z-prav-lyudini-mizh-ukrayinoyu-ta-yes [in Ukrainian].
12. Komisar Rady Yevropy z prav liudyny u svoiemu memorandumi vykorystav Stratehiiu zvilnennia tsyvilnykh, rozroblenu Tsentrom hromadianskykh svobod [The Council of Europe Commissioner for Human Rights used the Strategy for the Release of Civilians developed by the Centre for Civil Liberties in his memorandum]. *Tsentr hromadianskykh svobod – Centre for Civil Liberties*. 14.07.2025. Retrieved from <https://ccl.org.ua/news/komisar-rady-yevropy-z-prav-lyudyny-u-svoiemu-memorandumi-vykorystav-strategiyu-zvilnennya-ctyvilnyh-rozroblenu-czentrom-gromadyanskykh-svobod/> [in Ukrainian].
13. Ukraina povernula z polonu ponad 5750 ukraintsiv, z yakykh maizhe 300 tsyvilnykh – Lubinets [Ukraine has returned more than 5,750 Ukrainians from captivity, including nearly 300 civilians, according to Lubinets.]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror Weekly*. 02 lypnia. 2025. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/war/ukrajina-povernula-z-polonu-ponad-5750-ukrajintsiv-z-jakikh-majzhe-300-tsivilni-lubinets.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.09.2025